

SALLÓ Szilárd

A Csíki Székely Múzeum pásztorbotjainak mintakincse

Bevezető

Dolgozatomban¹ a Csíki Székely Múzeum néprajzi állományában található pásztorbotok mintakincsét mutatom be. Figyelmem nem csupán a minták világára korlátozódik, ugyanis hangsúlyt kap a pásztorkodás, mint életforma, a bot elkészítésének mikéntje, valamint a különböző díszítési, faragási technikák is.

A fafaragás, pásztorbotfaragás kutatásában segítségemre voltak Csiszér Imre és Török Csaba fafaragók. A két faragó művész műhelyébe ellátogatva számos példáját tekinthettem meg a népi mintakincs továbbörökítésének. A Török Csabával folytatott beszélgetés során a botok készítéséről, használatáról, illetve azoknak mintakincséről hangzottak el megjegyzések, ezek közül néhányat e tanulmányban is idézek.

A pásztorkodás témakörének vizsgálatához Csíkmadarason végeztem terepmunkát. 2009 áprilisában három, pásztorkodással foglalkozó vagy egykoron azzal foglalkozott egyént kerestem meg. Egyikük Ördög Antal, akinek mind a mai napig marhapásztor a foglalkozása, a második személy Fazakas Árpád, aki 26 évig foglalkozott pásztorkodással. Ők ketten az 1970-es években, a Hargitán együtt őrizték a falu marhacsordáját. A harmadik személyt, Péter Dénest a Csíki Székely Múzeum néprajzi gyűjteményében található, 1967-ben készült, 2867-es leltárszámú pásztorbot kapcsán kerestem meg, ugyanis részben ő készítette a botot, és néhány évig használta is azt. A vele készített interjúban a pásztorkodás mellett a bot elkészítésének, díszítésének mikéntjéről is beszélt.

¹ A dolgozat lektori véleményezéséért köszönet illeti dr. Gazda Klárát.

A Csíkmadarason végzett terepmunka során a pásztorkodásnak néhány olyan aspektusára terjedt ki a figyelmem, mint a legelők elhelyezkedése, az őrzött állatfajok kérdése, a pásztorkodási szezon, a tejhaszonvételi formák, a pásztor fizetsége, valamint a pásztorkodás mint öröklődő, családi foglalkozás.

A pásztorkodás az állattenyésztés legegyszerűbb és legkevesebb munkabefektetést igénylő formája, amely főként a sztyeppék, a szavannák és magas hegyvidékek zónájában alakult ki. Ez az életforma olyan területek kihasználását is lehetővé tette, amelyek földművelésre nem voltak alkalmasak (Szabadfalvi–Diószegi 1987: 204). Habár mindenütt fontos volt, igazán a megmunkálatlan területeken maradt jelentősége.

Magyar vonatkozásban a pásztorkodásnak két formáját különböztetjük meg: a) az *extenzív pásztorkodást*, amelynek során az állatállomány az év nagy részében a szabadban élt; valamint b) a *félszilaj* pásztorkodást, amikor tavasztól tél elejéig tartották kint a legelőn a jószágot, télen pedig ólakban, istállókban helyezték el, és gondoskodtak takarmányozásáról (Szabadfalvi–Diószegi 1987: 204). A székelység körében ez utóbbi, a *félszilaj* tartásmód volt az általános.

A név szerint is említett, pásztorkodással foglalkozó/egykor foglalkozott személyek a tavasztól őszi legelőn tartózkodó csíkmadarasi juhnyáj, illetve a marhacsorda őrzésében vállaltak szerepet. Elmondásuk szerint nagy részben a Hargita hegység legelőin, a Csíki-havasokhoz tartozó Naskalaton, illetve Kokojavészben (Göröcsfalva), Háromkúton és Kicsikúton pásztorkodtak. Az egy-egy falura jutó két-három nyáj, csorda őrzését a csíki falvakból kikerülő pásztorok végezték, nem volt szükség idegenből jött pásztorok munkájára. Közös pásztorok fogadásával a földművesek mentesültek az alól, hogy a nyári nagy mezei munka idején állataik őrzésével vesztessék idejüket (Kós 1975: 385).

A pásztorkodás tavasztól egészen késő őszi tartott. A juhnyáját, illetve marhacsordát április végén, május elején hajtották ki a legelőkre, és egész nyáron kint tartózkodtak velük. A behajtás ideje a marhák esetében Szent Mihály, vagy, ha tovább tartózkodtak kint, akkor Szent Márton napja volt. A juhokkal gyakran Katalin napjáig is kint voltak, egészen az első hó leeséséig, csak azután hajtották be a nyáját a faluba.

A szezon ideje alatta a pásztorok feladata volt a tejhaszonvételi formáknak a megszervezése. A juhot őrző pásztorok maguk fejték a nyáját, a tejből pedig sajtot, túrót, ordát készítettek. A csíkmadarasi nyáját őrző

pásztorok elmondásuk szerint az *esztenán* folytatták ezt a tevékenységet, és a juhok darabszáma szerint szolgáltatták ki az elkészített tejtermékeket. Fazakas Árpád elmondása szerint a hatvanas évek elején, amikor a falu Felszeg nevű részének volt a bácsa, nyolc kilogramm sajtot, egy kilogramm túrót, illetve egy kilogramm ordát szolgáltatott minden jószág után a gazdáknak. A kollektív ideje alatt a kiadott mennyiség növekedett, 12-13 kilogramm sajt is jutott egy-egy jószág után.

A tejhaszonvételi formák mellett a kollektív ideje alatt a gyapjút is be kellett szolgáltatassák a pásztorok, mindegyik juh után egy kilót. Ehhez az eseményhez kapcsolódik Fazekas Árpádnak tréfás igaztörténete.²

A pásztorok fizetsége régen gabonában és pénzben történt, Ördög Antal meddőpásztor fizetsége 17 és 22 lej között változott, emellé jószágonként öt-hat kiló gabonát is kapott. A mai viszonyok között egy-egy marha őrzéséért 120 új lej kap. A juhőrzással foglalkozók fizetsége állatonként 40 új lej körül mozog 2009-ben.

A pásztorok egyes esetekben családi foglalkozásnak is számított, a megkérdezett három személy közül ketten már gyermekkoruktól kezdve, családban sajátították el a pásztorok mesterségét. Ördög Antal például a családdal (édesapjával és nyolc testvérével) együtt őrizte a csordát, elmondása szerint 350-400 darab ökröt is őriztek a Hargitán. A család egykoron csordát őrző tagjai közül ma már csak ő él és foglalkozik ezzel a tevékenységgel.

A pásztorok vagyoni helyzetét tekintve Imreh–Pataki szerzőpáros jegyzi meg: „A pásztorok egy-két kivételtől eltekintve, nem gazdagok, de szegénynek sem mondhatók. A szerencsésebbek, rátermettebbek gyarapodása szemmel látható” (Imreh–Pataki 1992: 199).

A pásztorok nyájaik őrzése közben gyakran faragással töltötték idejüket. Sándor Ildikó írja: „A népi faragóművészet kiváló művelői igen gyakran a pásztoremberek közül kerültek ki. Az állatok őrzése mellett bőven maradt idejük arra, hogy szerszámaikat alaposan kidíszítsék.” (Sándor é. n.: 2).

A tárgyi néprajz klasszikusai szerint „A pásztor nép szinte valamilyeni más társadalmi rétegnél inkább, szenvedélyes faragsáló. Mindaz a

² *A jenőfalvival vót egy sógorom Cigánykútnál. Úgy vót, hogy reggeljönek a juhnyírók. Ott vót a cimentvájú, nagy vidrekvel merítettük, s így körbe a juhokot megöntöttük rendesen. Az ablakokat mind befűrgöltük. Reggel jöttek a juhnyírók. Úgy es vót, hogy nem láttál odabé. Azt mondja egy juhon vót 7 kiló gyapjú. Ez nem hazugság. Okos ember meg kell gondolkozzon, amikor normára van.*

faholmi, amelyben még az ősi gyűjtögető életmód emlékeit látjuk, elsősorban az ő révükön öröklődött korunkra.” (Bátky–Györffy–Viski é. n.: 262). A pásztorművészet nyersanyagainak nagy részét fa, csont, szaru, állati bőr, kobaktök és lószőr jelenti (Számadó 1972: 40).

A pásztor használati eszközeinek formáját, méretét, anyagát a pásztor tevékenysége és életmódja határozta meg. A pásztorkodáshoz kötődő tárgyak egy részét a mindennapi munka nélkülözhetetlen eszközei jelentették, mint például a juhászkampók, pásztorbotok, ostorok, csengők, pergők, kolompok, kürtök, másik részét pedig azok az eszközök, amelyeknek használatát a falutól távoli legelőkön való élet tette szükségessé. Ilyen használati eszközök voltak a só- és fűszertartók, borotvatartók, ivőkürtök, kulacsok, kések, bicskák, *kutyagerinc*. Mindezek az eszközök a pásztorélet szimbólumaivá, tudatosan vállalt jelképeivé váltak (Barna 1989: 51).

A fafaragás azonban nem csupán a pásztoremberek tevékenysége volt, hiszen parasztcsaládokon belül a tárgyak faragása a háziipar részeként történt, viszont sok esetben a pásztoremberek tehetségesebbnek bizonyultak, másrészt több szabadidővel rendelkeztek, ezt a faragásra fordíthatták. A 19. század végére a használati eszközök közül sok tárgy azért válhatott pásztori jellegzetességgé, mert a pásztorok akkor is őrizték, amikor a parasztok már elhagyták azokat (Hofer 1979: 13).

A pásztorbot

A pásztorbot a jószágot őrző pásztor legfontosabb terelőeszköze. „A pásztornek nélkülözhetetlen szerszáma a bot, anélkül nem pásztor a pásztor.” (Vámszer 1977: 71). Balaskó Nándor írja, hogy a pásztorbotokat a csíkmenasági emberek rendszerint gyermekkorukban, juh vagy szarvasmarha őrzésekor faragják meg (Balaskó 1999: 18).

Ez összefügg azzal, hogy a kis határú parasztfalvakban a legelő állatok őrzését, a pásztorkodást még a családi munkamegosztás keretei között oldották meg. A család fiatalabb férfitagjainak az állatok őrzése volt a feladata. Ezzel szemben nagyobb határú falvakban a parasztok már pásztorokat fogadtak a nyájuk mellé (S. Kovács 1977: 4).

A fafaragás, botfaragás mind a parasztság, mind a pásztorság körében férfitevékenységnek számított (Hofer 1979: 6), élesen elkülönült a női

munkáktól. Csikmadarason a díszített pásztorbot neve *cifrabot*, a kifejezés ige alakjában is megjelenik: *kicifráz*, 'kifarag', 'kidíszít' jelentéssel.

Csikmenaságon a pásztorbot általánosan használt neve a *juhászpálca*, *láncos pásztorbot*, *munyatoros pálca* vagy *írott pálca* (Balaskó 1999: 20). A szerszám több célt is szolgál: őrzés közben botjára támaszkodik a pásztor, meghajtja vele a jószágot, a bot felemelésével irányítja kutyáit, leüti vele a mezei állatot, pásztortáncot jár botjával, de ugyanakkor a pásztor fegyvere is. „Éjjel vót jó a bot, rossz emberek ellen, akik éccaka csapódtak. A bot vót nekünk az éccakai társunk, meg a kutya. A fegyverünk is a bot vót. Nagyot lehet avval ütni. Vót rá bizony eset, hogy szükség vót rá.” (Benedekfalvi Luby é. n.: 99).

„A bot a havasalji embernek nem csupán divatczikke, hanem valóságos fegyvere, mellyel ellenséges támadás, vadállattól való meglepetés idején testi épességét biztosíthatja. A tekintélynek, vagyoni jólétnek és társadalmi tisztességnek is a kifejezője.” (Téglás 1906: 127).

A pásztorbot tükrözi viselőjének társadalmi helyzetét, foglalkozását, ugyanis a bot nagysága, milyensége jelzi, hogy gulyás, juhász, csikós vagy éppen kondás az illető személy. A pásztorbotok pásztornemenként is változtak, ugyanis a gulyás nagyobb bunkósbotot, a csikós vékonyabb botot, a kondás derekánál kissé görbülő pásztorbotot hordott. A juhász sajátos pásztorbotja a juhászkampó volt (Szabadfalvi–Diószegi 1987: 204).

A pásztornemenkénti elkülönülést nemcsak a bot mérete határozta meg, hanem a bot anyaga is. Mivel a pásztor gyakran az őrzött jószág után hajította botját, lényeges volt, hogy a bot súlya a jószág külső adottságaihoz igazodjon. Egy kondás botjának könnyebbnek kellett lennie, mint például egy gulyás botjának, ugyanis a disznó és malac gyengébb a szarvasmarhánál, és hogyha súlyos bottal hajítja meg azt a pásztor, az állat könnyen megsérülhet (Benedekfalvi Luby é. n.: 98).

A pásztorbotnak hétköznapi, illetve ünnepi formája egyaránt ismert, a pásztorbot ünnepi változatát *parádés bot*nak is nevezik. Mivel ezt a típust a pásztor nem a mindennapokban használta, ezért a *parádés bot*ra sokkal gazdagabb díszítés került. Török Csaba fafaragó megjegyzi, hogy régen a pásztorok hétköznapi és ünnepi bottal egyaránt rendelkeztek.³

³ Valamikor a pásztornak volt egy úgynevezett hétköznapi botja, és volt egy vásárba járó botja. A vásárba járó volt kifaragva. Az, amit a juhok között használt, az nem volt kifaragva, egyszerű volt.

A díszes botok vastagabbak voltak, végükre alma alakú és nagyságú bog került, amelybe díszítésül és, hogy súlyosabb legyen, ólmot öntöttek, illetve bádogdarabokat szegeztek rá (Vámszer 1977: 71). A pásztorbotok mérete a pásztor magasságához arányul, hosszúságuk általában 1 és 1, 5 m között változik.

Anyagát tekintve mogyorófa, somfa, árvatölgy, galagonya, szilfa vagy éppen kőrisfa, tehát legtöbb esetben keményfából készül. Ezen anyagok használatát támasztja alá a Török Csaba kijelentése is, hiszen ő is a botok készítésére leginkább mogyorófát és somfát használ, de már faragott tárgyat hársfából és szilvafából is.⁴ Az Alföldön a faragó pásztorok a falvak alatti szőlőskertek szilvafáit csonkították meg, hogy ostornyélhez, gulyásbothoz, juhászbothoz stb. alkalmas faanyagot szerezzenek (Boross 2001: 35).

A Csíkmadarason végzett gyűjtés során a pásztorbot készítésére és a pásztorbot használatára is rákérdeztem. A megkérdezettek véleménye szerint Csíkban írott botot csupán a juhórzéssel foglalkozó pásztorok készítettek és használtak. Habár a marhák, ökrök őrzésével tevékenykedők is rendelkeztek bottal, azt nem díszítették ki és nem volt túl nagy szerepe munkájukban, ehelyett ostort használtak, annak csattogtatásával terelték a csordát.

Ezzel szemben a juhászok rendszerint kifaragták pásztorbotjukat. Péter Dénes, a falu egykori pásztora a maga és a falubeliek részére több pásztorbotot is készített. Funkcióját tekintve a bot a juhok lábának szükség szerinti ütlegelésére, valamint a pásztor számára támaszkodásra szolgált.

Egy-egy botnak a kifaragása gyakran hosszú ideig is elhúzódhatott, ugyanis a pásztor a juhnyáj őrzése közben megszakításokkal faragta rá annak felületére a díszítő mintákat. A pásztorbotok markolatát rendszerűen gömb alakúra formálták, anyagát tekintve mogyorófát használtak. A faanyagot saját maguk szerezték be, az alkalmasabbnak vélt mogyorófa ágát képezték ki botnak. Ezt a levágás után néhány napig szárították, majd, hagyományos módon, a tűzön pirították, egészen addig, amíg

⁴ Hársfából, szilvafából is dolgoztam. A somfa talán a legtartósabb, utána a mogyorót tudom említeni. Itt a környékünkön elég erdő van, mogyorós, s nem kell külön engedély. Kimegy az ember, s az ilyen leveles fákat késő ősszel begyűjti. Mindig annyit szoktam szedni, hogy másik évre elég.

a kérge lehánthatóvá vált. „A botot megpirítják, langyos tűzön forgatják, s mikor a bot héja repedezni kezd, a földhöz csapkodják, s a héj lehullik.” (Malonyai 1911: 109).

Szerkezeti felépítés

A pástorbotok szerkezetileg öt részből épülnek fel: egyrészt elkülönítjük a fejet, amely lényegében a bot markolata. Ez általában gömbszerűen kialakított, de előfordulnak ovális, illetve állatalakot vagy emberfejet ábrázoló botfejek is. A botok nyaki része általában díszítetlen, némelyiken azonban előfordulnak szabadrajzú elemek. A nyakrész alatt foglalnak helyet a *kiírt* táblák, amelyek geometrikus és növényi mintákkal díszítettek. A kiírt tábla hosszát minden esetben a bot hosszúsága határozza meg, tehát a táblák hossza botonként változik. Pástorbotjainkon a térelosztás egyszerű és arányos (Balaskó 1999: 20).

A pálca gömbje alatti, mintegy arasznyi részt nyolcszögletűre faragják, s azt rovátkolják ki mértani díszítő elemekkel (Balaskó 1999: 18). A kiírt táblák között kap helyet a botkészítő neve is, gyakran emellett van feltüntetve a bot készítésének ideje, valamint annak a helységnek a megnevezése, ahol a bot készült.

A botokon megjelenő feliratok legtöbb esetben nagy nyomtatott betűkkel vannak megjelenítve. Bagol András botfaragó kapcsán Györffy István hangsúlyozza, hogy a botokon megjelenő feliratok betűi csupa nagybetűk, és a szöveget az alkotó sok helyen elválasztás nélkül, folyamatosan egybe írta (Györffy 1983: 425).

A múzeumi pástorbotok esetében is az a tendencia érvényesül, mint Bagol András botfaragónál. S. Kovács Ilona jegyzi meg, hogy a Bagol-féle botokon a feliratok a figurális mező felső részére kerülnek, vagy beépülnek a mintába, a készítő neve és a készítés helye azonban rendszerint a geometrikus mintasorok között található meg (S. Kovács 1987: 104).

A kiírt táblák alatti részre, vagyis a bot szárára kerülnek a szabadrajzú elemek, ezek között egyaránt találunk növény- és állatábrázolást, de gyakran megjelennek különböző emberalakok is.

A pástorbot talpban végződik, amely egyes esetekben fémabronccsal van megerősítve. A bot teljes hosszát csak ritkán fedi díszítmény, mivel az a használat miatt hamar tönkremenne. A botok teljes felületét nemcsak

használati okok miatt nem fedi díszítmény. Török Csaba véleménye szerint ha egy faragott tárgy túldíszített, akkor a megjelenített minták már nem érvényesülnek kellőképpen.⁵

Pásztorbotok a múzeum gyűjteményében

A Csíki Székely Múzeum néprajzi gyűjteményében 101 darab pásztorbot található. A botok Csík, Gyimes, Kászon, illetve Udvarhely vidékéről származnak. Ezek között a Csíki-medencéből származó botok vannak nagyobb arányban.

A leltárkönyvi adatokat, illetve a botokon megjelenő helységnév feliratokat figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy a legtöbb bot Csíkmenaságról került a múzeum gyűjteményébe (15 db), de szintén több bot került a kollekcióba Csíkszentimréről (12 db), valamint a Felcsíkhhoz tartozó Csíkszenttamásról (8 db) és Csíkjenőfalváról (7 db). Számolnunk kell azzal is, hogy leltárkönyvi adatok hiányában a pásztorbotok egy részének nem állapítható meg a készítési, származási helye.⁶

A botok készítési idejét a botok szárán, egyes esetekben a markolatán megjelenő évszám jelöli. A díszítetlen pásztorbotokra legtöbbször évszám sem kerül. A gyűjteményben körülbelül fele-fele arányban vannak évszámmal ellátott és évszám nélküli botok. A 101 darab botból 52 datálatlan, a fennmaradó 49 évszámmal ellátott. A gyűjtemény pásztorbotjai egy kivételével a 20. században készültek, az egyetlen 19. századi bot 1818-as datálású, emellett a készítő neve (Berszán János) is rákerült a botra.

Az évszámos 20. századi botok a 20-as évektől kezdődően a 80-as évekig minden évtizedből képviselve vannak. Az 1920-as évekből 1 db, a 30-as évekből 4 db, a 40-es évekből 6 db, az 50-es évekből 6 db, a 60-as évekből 18 db, a 70-es évekből 12 db, s végül a 80-as évekből 1 db pásztorbot származik.⁷

⁵ *Az ember a háromnegyedét a felületnek kifaragja, s egynegyedét szabadon hagyja, hogy levegőzzön az anyag, hogy érvényesüljenek a minták, a formák... Van egy olyan jó 15-20 centis rész, amit nem faragok, hogy a kéz jól férjen el rajta. Utána faragok egy részt, ami 35-40 cm, attól lefelé nincs faragva.*

⁶ A Csíki Székely Múzeum pásztorbotjainak származási helyére vonatkozó összesítő táblázatot az 1. melléklet tartalmazza.

⁷ A Csíki Székely Múzeum pásztorbotjainak származási idejére vonatkozó összesítő táblázatot a 2. melléklet tartalmazza.

A Csíki Székely Múzeum 101 pásztorbotja közül 58 felirattal is rendelkezik.⁸ Etnikai szempontból figyelembe véve a botokat, az állapítható meg, hogy legtöbb esetben magyar (csángó vagy székely) etnikumú volt a bot készítője. A gyűjtemény csupán egy olyan botot tartalmaz, amelyen román nyelvű köz- és személynevek olvashatók. Ebből következtetve bizonyos, hogy a faragó maga is román etnikumú volt.

A gyűjteményben fellelhető botok felirata általában a faragó nevét vagy nevének kezdőbetűit, a bot készítésének idejét és helyét tartalmazza. A készítési idő legtöbb esetben napra pontosan van feltüntetve. A felirat a kiírt táblák közé, az egyik szalagra kerül, olyan módon, hogy vagy kitölti azt, vagy pedig a szalagdíszes faragás alkotóelemeivel egészül ki. A feliratok rendszerint nagy nyomtatott betűk formájában, karcolva vagy vésvé kerülnek a botokra. A botok nagyobb részénél ékezetes betűk is megjelennek, de előfordulnak olyan darabok is, amelyek feliratának kiképezésekor a faragó személy nem tartotta fontosnak az ékezetek használatát.

Ritka esetekben nemcsak a faragóra utaló adatokat olvashatunk le egy-egy pásztorbotról, előfordul az is, hogy a bot készítője annak a nevének karcolja rá a botra, akinek az készül. Az 1728-as leltárszámú bot egyértelműen ajándéknak készült, a feliratból megtudjuk, hogy a faragó azt egy hölgy számára készítette: EMLÉK SÁROSI ERZSIKÉNEK P + G 1966 VIII hó 4ÉN IP. Sajnos, csupán az ajándékozott nevét olvashatjuk le a feliratból, az ajándékozó neve rejtve marad. Mindössze a P + G rövidítés utalhat a pásztor személyére.

Nem ritka az a jelenség, hogy két vagy esetleg három név, illetve több különböző dátum is rákerül egy-egy botra. Ez azzal magyarázható, hogy a nyáját őrző pásztor kiöregedésével továbbadta a botot, így az más tulajdonába került. Az új tulajdonos az előzőhöz hasonlóan rákarcolta, rávéste saját nevét, így hangsúlyozva ki azt, hogy az illető bot már az ő tulajdona. A 3117-es leltárszámú bot erről tanúskodik: BALLA ISTVÁN 1965 VIII 3 GYÖRFY IMRE IRTTA 1970 JULJUS. 11ÉN. Az is lehetséges, hogy az új tulajdonos újabb díszítőelemekkel egészítette ki a korábbi ábrázolásokat.

Az évszámok és személynevek túlburjánzására találunk példát a 2533-as leltárszámú pásztorboton, amelyen közel 15 személynek a teljes vagy rövidített neve jelenik meg. Mivel ezekhez a nevekhez öt különböző évszám

⁸ A Csíki Székely Múzeum pásztorbotjainak felirataira vonatkozó összesítő táblázatot a 3. melléklet tartalmazza.

társul, így valószínű, hogy a nevek több év különbséggel kerültek rá a bot szára.

A feliratok többségénél előbb a név, azt követően az évszám, a hónap és a nap jelenik meg. A gyűjteményben található olyan pásztorbot is, amelyen a pásztor neve és a készítési évszám mellett megjelennek olyan személyeknek a nevei, akik a pásztorral közelebbi kapcsolatban álltak. Például a 2831-es leltárszámú bot esetében a csíkjenőfalvi Gyenge László a Mária, Ernő és Zsófia neveket is rákarcolta botjára. Ezek a személyek feltételezhetően családtagjai, a hozzájuk való ragaszkodás, irántuk érzett szeretet jeleként faraghatta rá a bot tulajdonosa neveiket. Ezt támasztja alá az is, hogy a faragó a bot felületére karcolt szívekbe helyezte a neveket.

Egy másik, szintén Csíkjenőfalváról származó boton (Ltsz. 2830) a botot faragó neve és az évszám mellett megtaláljuk a tulajdonos házszámát is, amellyel lakhelyének pontos térbeli behatárolását adja.

A botok között előfordul olyan darab is, amelyen a legeltetés és a bot elkészítésének, kifaragásának pontos helyszínét jeleníti meg a pásztor. A 2796-os leltárszámmal rendelkező boton erre találunk példát: IR SZAKALI FERI 1952 VIII HO 28 A JOHOK MELET HEGYES BÜKBÉ. Ugyancsak az előző jelenségre találunk példát a 3116-os leltárszámú boton. Ennek felirata: FERENCZ GYULA 1933-ben SŰRŰBEN.

Ritkább jelenség, de előfordul a Csíki Székely Múzeum pásztorbotjainak feliratai között is az, hogy a bot készítője csupán a nevének kezdőbetűit (és az évszámot) karcolja rá a bot felületére. Erre találunk példát a 2644-es, a 2651-es, a 2653-as, illetve a 3041-es leltárszámú botokon. Ezeknek feliratai: B K, N M 1941, L I, K K.

A feliratok között az *irt*, *írta*, *írtam* kifejezések a név társaságában 13 alkalommal jelennek meg, ezzel a botot faragó személy még inkább kihangsúlyozza, hogy az adott boton levő díszítés az ő keze munkáját dicséri. A *készítette*, *csinálta* kifejezések is előfordulnak, de nem olyan gyakorisággal, mint az előző példák, mindössze három alkalommal találunk példát erre.

A pásztor saját státusának kihangsúlyozása is megjelenik az 1730-as leltárszámmal ellátott pásztorboton: JUHÁSZ BOJTÁR SZÜLETET 1935 SILLÓ IMRE 1953. Amint a felirat is mutatja, a bot faragója foglalkozásának, nevének és a bot készítési idejének megjelenítése mellett figyelmet fordít arra is, hogy saját születési idejét is feltüntesse a bot felületén.

Nemcsak a felirat tartalmára vonatkozóan, de az elhelyezkedés szempontjából is találunk kivételeket. A 2783-as leltárszámú boton nem a kiírt

táblák között kap helyet a felirat, hanem a markolaton helyezkedik el az. A felirat a faragó nevét, illetve a bot készítésének idejét tartalmazza: MOLNÁR PÉTER 1976 V 5.

Hasonló módon a markolaton kap helyet a 2876-os, Csíkmenaságról származó bot felirata is, de itt már nem a faragó neve kerül a botra, hanem Krisztus nevének kezdőbetűi, ezáltal védő funkcióval is rendelkezik a bot, tulajdonosa számára.

A már előzőekben is említett csíkmadarasi terepmunka során sikerült felvennem a kapcsolatot a múzeumban őrzött egyik pásztorbot készítőjével. A faragó felkeresésére a kiindulási pontot a bot felületén megjelenő személy- és helységnév jelentette. A múzeum tulajdonában levő 2867-es leltárszámú pásztorbotot Péter Dénes, korábban pásztorokodással foglalkozó csíkmadarasi lakos készítette. Mint a vele folytatott beszélgetésből is kiderült, neki a bot megformálásában volt szerepe, ő szerezte be a bothoz szükséges fát és ő képezte ki annak markolatát. A bot felületére kerülő díszítmények már öccse, Péter Gergely keze nyomát dicsérik. Elmondása szerint a markolattal ellátott botot öccse kérésére neki ajándékozta. Öccse szintén pásztorokodással foglalkozott, gyakran együtt őrizték a nyájat. A boton található személynév-felirat Péter Dénes nevét őrzi, viszont a bot felületére már Péter Gergely faragta a szalagdíszes mintákat. Mivel Péter Gergely már nem él, így testvérétől, Dénestől érdeklődtem a botok mintájának kialakítására vonatkozóan. Péter Dénes elmondta, hogy a hasonlóan díszített botot saját maga is készített. A pásztorokodással eltöltött évek során közel száz pásztorbotot faragott. Sajnálatos módon a botok közül egyet sem őrzött meg, a legtöbbet közülük elajándékozta. A botokon megjelenő mintákat bicskával képezte ki. A faragó pásztor saját ízlésvilágának megfelelően alakította ki a mintákat. Az 1967-ben készült bot felületére a geometrikus elemek mellett szabadrajzú motívumok is kerültek. Elmondása szerint a virágminták voltak ezek közül a legnépszerűbbek.

Díszítési technikák

A botok díszítése többfajta módon történt. Egyrészt elkülöníthető a primér díszítési technika, amely a *görcsösbot*nál (Ltsz. 2769, 2770, 2771) követhető nyomon. Ez esetben a bot felületére nem valamilyen faragás kerül, hanem díszítményét az adja, hogy már előzőleg, tavasszal, késsel

megszúrkálják, bevagdossák az ág felületét, ennek következtében őszre a bevágások helyén forradások, *görcsök* keletkeznek. Ezek a bevágások szolgálnak a bot díszítményéül. Szintén primér technika a *háncsolás* (Ltsz. 1342, 1436, 1731, 1738), itt a díszítményt a fa kérgének helyenkénti eltávolítása adja.

Másrészt vannak azok a díszítési technikák, amelyek ennél komplexebb munkát igényelnek. Az alább ismertetett díszítési technikák a gyűjtemény pásztorbotjain nem csupán önmagukban jelentkeznek, hiszen gyakran kombinálva jelennek meg. Az is előfordul, hogy egy-egy boton két, esetleg három díszítési mód is megjelenik, pl. ékfaragás-karcolás, rajzolás-karcolás, ékfaragás-karcolás-laposfaragás, rajzolás-részleges díszítés stb.

A Dunántúlon és Erdélyben, valamint a fában gazdag vidékeken a pásztorok többnyire faragással és karcolással, az Alföldön ölmozással, csont-, szaru-, réz-, újabban kaucsuk- vagy más színes műanyag berakással tették szebbé botjaikat (Szabadfalvi–Diószegi 1987: 204). Az ölmosbotokon elég gyakori a geometrikus minta, és ritkább a stilizált növényi ornamentika (Barna 1989: 56–57).

Székelyföldre is jellemző, komplexebb munkát igénylő faragási mód az *ékfaragás* (Ltsz. 2795), amelyet mélyített faragásnak is neveznek. Ez a magyarság legrégebb díszítő célú faragásmódja. Az ékfaragás alapeleme a *farkasfog*. Ékfaragásnál a faragott díszítmények a metszéstechnikából adódóan mértanias jellegűek, az ékek sorából alakul ki a szalagdíszes díszítmény (Szathmári 1995: 56–57).

Egy másik díszítési technika a *karcolás* (Ltsz. 2642), amely gyakran ékfaragás mellett is megjelenik. Ez a díszítési mód a 19. században terjedt el, és főként az ember, állat, illetve növényi ábrázolásoknak kedvezett. A pásztorok sík és domború felületeket egyaránt díszítettek karcolással.

A *vésés* és *faragás* az egyszerűbb motívumok használatának kedvezett, ezért általában geometrikus motívumokkal párosult. A finomabb, a karcolásnál alig mélyebb faragás tette lehetővé a hajlékony vonalak, ezzel együtt a virágornamentika megjelenését (Kovács 1980: 287–288).

További díszítési technikaként szolgál a *domború faragás*, amely a 19. század végétől válik népszerűvé. E technika esetében a faragó pásztor a motívumok háttérét vési ki.

A gyűjteményben három bot van *laposfaragással* (Ltsz. 1563, 1719, 1730) díszítve. Ez a domború faragásnak az egyik altípusa, mely során a

körvonalazás és a közölés után a faragó nem alakítja tovább a díszítményeket (Szathmári 1995: 60). Az ábrázolások között leggyakrabban florális díszítmények jelennek meg, de ez a faragási mód alkalmasnak mutatkozott az ember-, illetve állatábrázolásokra is.

A domború faragással díszített tárgyak kompozíciói általában túlsúlyosak. A kompozíciók túlsúlyoltsága következtében az ember- és állatalakok monumentalitása veszít a jelentőségéből, így a jelenetek kevésbé meggyőzőek (S. Kovács 1977: 12). Míg a laposfaragás és karcolás a sima botfelületeket jellemzi, addig az ékfaragás leggyakrabban a táblás botfelületeken jelenik meg.

Nem túl gyakori díszítési mód a *rajzolás* (Ltsz.2533, 2534). A Csíki Székely Múzeum pásztorbotjai közül csupán kettő készült ezzel a díszítési technikával, ezek a botok az 1930-as, illetve 1940-es években készültek. E technikából adódóan a botok gazdagabban díszítettek, már-már túlsúlyosak.

Az ismertetett technikák mellett még a *részleges* (Ltsz. 1796, 2533, 2534, 2535, 2642, 2796, 2830), valamint a *fémrátétes* díszítményt (Ltsz. 1575, 1796, 2061, 2653, 2789) emelem ki. A részlegek általában a fej és nyaki részre kerültek.

A fémrátét leginkább szilvafából készült botnyelekre került, mivel abba könnyebb volt beverni a fémlemezket. A kiálló rézlemezeket mindig esetben leeresztették és lecsiszolták (Manga 1976: 61).

A fa díszítésének egy másik módja a *spanyolozás*, ez a gyűjteményben található botokon nem jelenik meg, hiszen az erdélyi díszítőművészetben nem terjedt el ez a díszítési technika. Főként a Dunántúlon, a 19. században vált népszerűvé. Az eljárás abban áll, hogy a tárgyon az ábrázolni kívánt mintákat bemetszik, majd tüzesített késpengével vagy kanálnyelével a mélyedésbe különböző színű spanyolviaszt vasalnak be (Boross 2001: 67).

Fejforma

Különös figyelmet érdemel a bot fejrészének kialakítása, ugyanis a faragó pásztor többféle módon faragta ki a bot markolatát. Leggyakrabban gömb (Ltsz. 2891, 2898) alakúra formálta, de emellett előfordulnak ovális (Ltsz.1564, 2653), kampó (Ltsz.1687, 1688, 2788) kosszarv (Ltsz.1718), csiga (Ltsz.2895), illetve egyéb állatalakhoz hasonló botfejek is (Ltsz.1796, 2789, 2830).

A kampósbotok vagy juhászkampók csupán a juhászok által használatos eszközök voltak (Barna 1989: 53), ez az eszköz a kampó által a jószág megragadását segítette elő. A juhászkampó hajlítása a még növényben levő fa hajlításával érhető el (Czagány 1985: 15). Vámszer Géza jegyzi meg, hogy a juhászkampó Csíkban nem volt használatos (Vámszer 1977: 71), továbbá Szabadfalvi József is azt hangsúlyozza, hogy a juhászkampó Erdélyben eredetileg ismeretlen volt, csupán a Balkán felől érkező juhászok honosították meg (Szabadfalvi 2001: 728). A gyűjteményben levő csekélyszámú ilyen típusú bot is azt a tényt támassza alá, hogy Csíkban nem volt jellemző ennek a típusú terelőeszköznek a használata, ugyanakkor a csíkmadarasi juhásztorok sem ismerik a kampósbot fogalmát.

A múzeum gyűjteményében található kampósbotok (3 db) díszítetlenek. Ezzel szemben a Dunántúlon (Zala megye) használt juhászkampók kosfejben, makkban vagy rózsában végződnek (Bátky–Györffy–Viski é. n.: 265–266). A Csíki Székely Múzeum gyűjteményében található két leggyedibb fejformát mutatják a gyűrű-, (Ltsz. 2355), valamint gyökérszerűen kialakított botfejek (Ltsz. 2893).

Török Csaba csíkszeredai fafaragó pásztorbotjai között több példányát is megfigyelhetjük a gyökérből kialakított botoknak. Az ilyen típusú botok elkészítése hosszabb időt és türelmet igényel.⁹

Díszítmények

A pásztorbotokon megjelenő díszítmények konkrétak vagy elvontak lehetnek. Konkrét díszítőelemet leginkább a szabadrajzú díszítmények között találunk (tulipán, kutya stb.), de az elvontabb geometrikus minták között is fellelhetünk ilyen ábrázolásokat (pl. szilvماغ, fenyőág).

A csíkmadarasi Péter Dénes egykori pásztorral folytatott beszélgetés során, rákérdezve egy-egy geometrikus mintára, nem tudta megnevezni azok jelentését, s vélekedése szerint a faragó pásztor nem is nevezte meg ezeket a díszítményeket. Megformálásuk jelentéstanilag nem mindig volt tudatos, használatuk korábban látott tapasztalatokon is alapulhatott.

⁹ Sok botnál természetes gyökérformát alakítok ki. Úgy kell kiásni a gyökeret. Ezt azért nem csinálják, mert az ember nem látja, hogy a földben mi van. Ki kell ásni, le kell fűrészelni és ki kell szárítani, két-három évig szárad. Ez nagy munka.

A fafaragás kezdeti állapotára a pásztorfaragások mintakincseiből következtethetünk. A pásztorfaragások a geometrikus motívumkincset részesítik előnyben (Kardalus 1980: 55). A mértanias díszítőmódot egész Európában ismerték, általában a legrégebbi rétegnek tartják. Ez a díszítéstípus elsősorban Erdélyben és a Duna–Tisza közén maradt meg (Balassa–Ortutay 1979: 353–354).

A székelyföldi pásztorbotokon leggyakrabban geometrikus elemek jelennek meg. A geometrikus díszítmény dominanciája nem csupán a pásztorbotokra korlátozódik, hiszen jellemző az írott szuszékokra vagy faragott guzsalyokra is. A mértani elemek rendszerint a pásztorbotok nyolcszögűre (lehet több vagy kevesebb is) kifaragott táblákra kerülnek. Az idők során változások álltak be a geometrikus elemek szerkezetében, ugyanis a mértanias elemek közé gyakran levélsorok, virágok is bekerültek.

A Csíki Székely Múzeum néprajzi gyűjteményében található pásztorbotok néhány kivétellel mind egyes díszítményűek, geometrikus és növényi elemek egyaránt jelen vannak egy-egy boton. A 20. században a geometrikus és szabadrajzú ábrázolás együtt jelentkezik, azonban a mértanias ábrázolás évszázadokkal korábban megjelenik.

A geometrikus elemek igen változatosak, a táblák elemei között különböző mértani formákat ismerhetünk fel, pl.: *háromszög*, *rombusz*, *négyzet*, *hullámvonal*, *cikkcakk*, de ugyanakkor olyan faragók által, névvel ellátott motívumokkal is találkozunk, mint a *tűzjeles* (Kisgyörgy 1977: 51), *parázstartó edény* (Balaskó 1999: 24), *homokóra*, *szilvamag*, *barackmag*, *fenyőág*, *rozetta*. A geometrikus elemek közül a *cikkcakk* a leggyakoribb, ugyanis önmagában és térkitöltő elemként is megjelenhet.

A *tűzjeles* minta formailag négyzetet vagy téglalapot négybe osztó dőlt keresztből tevődik össze, a *parázstartó edény* pedig valójában rovásokkal díszített háromszög.

A legtöbb minta egy-két vonal egyszerű változtatásával és ismétlésével ritmikus sorokat képez. A legismertebb, legrégebbi minta a *hullámvonal*, vagy más néven *vízfolyás*, ennek megtört formája az *ökörhúgyos cikkcakk* vonal (Kovács 1954: 5).

A geometrikus minták eredetileg nem az ékítmény szerepét töltötték be, hanem gyakorlati funkcióval bírtak. Török Csaba jegyzi meg, hogy a vonalvariációk pásztori tevékenységekre, megfigyelésekre utaltak.¹⁰

¹⁰ Volt néhány, hogy a fűrösztest beröszte, hogy egyszer vagy kétszer fűröszte meg. Volt olyan, hogy hány éves a juh, azt beírta. Ez gyakorlatilag a pásztornál ebből alakult ki, hogy ezeket mind beírta. Ez a pásztoroknál kimaradt, itt Csíkban.

A múzeum gyűjteményének pásztorbotjain a fentebb felsorolt geometrikus minták több variációban fordulnak elő. Ez a változatosság, sokszínűség a népi díszítőművészet természetes velejárója. Ennek tulajdoníthatóan nem tudjuk és nem is szükséges standardizálni ezeket a motívumokat. A faragó pásztor saját maga döntötte el, hogy ezen geometrikus elemek közül melyik kerüljön rá egy-egy botra. A geometrikus elemek mellett a pásztorok növényi elemeket is ráfaragtak, rákarcoltak a botok tábláira. Ezek közül a legjellemzőbbek a tulipán-, falevél- és az indaábrázolások.

A növényi ornamentika különféle variánsai is megjelentek a faragáson, kezdve a mértánias főmotívumok mellett az alárendelt szerepben jelentkező vésett ágaktól a virágmintáig. A pásztorművészetben változatos és hajlékony növényi ornamentika (virágtövek, indák, fák) található (Hofer 1979: 13).

A geometrikus elemek mellett jelentős helyet foglalnak el a szabadrajzú elemek, de azok nem csupán önmagukban helyezkednek el a pásztorbotokon, hiszen egyfajta szintézis alakul ki az ősi geometrikus elemek, a reneszánsz és barokk ornamentika, a természetes virágábrázolás, valamint a 19. századi pásztorjelenetek között.

Csiszér Imre pásztorbotjain is ez a jelenség követhető nyomon. A bot markolatát az ősmagyar kor elemeivel díszíti, a nyaki részre a reneszánsz és barokk virágdíszítőmunkái kerülnek, végül a bot szárán kapnak helyet a geometrikus elemek.

A magyar népművészet jellegzetessége, hogy egyformán megőrizte és továbbfejlesztette, gyakran egymás mellett alkalmazta még a közelmúltban is a különböző korból származó stílusokat (Sándor é. n.: 4). A szabadrajzú elemek között megjelennek állatábrázolások, asztrális elemek, címábrázolások, épületek, életfa-motívumok, szív- és keresztábrázolások, növények, illetve emberalakok.

Az állatábrázolások rendszerint a kiírt táblák alatti részre kerülnek. Az alakok leggyakrabban egymástól függetlenül jelennek meg, de arra is találunk példát, hogy kontextusba helyeződnek. Ilyen például a fa odvából mézet gyűjtő medve (Ltsz. 1730), a szarvasra támadó kígyó, a gazdája társaságában tartózkodó kutya vagy a fára mászó mókus (Ltsz. 1730).

Az állatábrázolások között farkas, mókus, medve, szarvas, őz, nyúl, kígyó, madár, hal, kutya, kakas, ló, pillangó kapott helyett, tehát mindazok az állatok, amelyek a pásztor közvetlen környezetében megtalálhatóak

voltak. A gyűjtemény botjain az állatok közül leggyakrabban szarvas-, kutya-, hal-, illetve kígyóábrázolás jelenik meg. Mindezek közül a kutya állt legközelebb a pásztorhoz, ugyanis a nyáj őrzésében nélkülözhetetlen segítőtársa volt. Fajtáját tekintve kuvasz lehetett (Imre–Pataki 1992: 191).

A kutya rendszerint gazdája társaságában ábrázolt, alakja laposfaragással és karcolással díszített botokon egyaránt megjelenik (Ltsz. 1563, 1730, 2651, 3117).

A szarvasábrázolások – egy kivételével – a laposfaragás példáját mutatják (Ltsz. 1719, 1730). Egy esetben találkozunk karcolással készült szarvassal. Ez az ábrázolás befejezetlen, ugyanis az állat feje majdnem teljesen hiányzik (Ltsz. 1719). A szarvasábrázolásoknál hangsúlyos szerepet kap a szarvas agancsának kialakítása.

A hal ábrázolásánál az ékfaragás és karcolás kap szerepet, e két típusú díszítési mód egymás kombinációjában is előfordul egy ábrázoláson belül (Ltsz. 1565). A csupán karcolással mintázott hal egyszerű képet mutat, ez nagyobb méretben egymagában, kisebb méretben pedig több hal társaságában jelenik meg (Ltsz. 1564, 1565). Egy esetben stilizált halformával is találkozunk, ez az előzőektől eltérő képet mutat. Megformáltsága a *hal* a *halban* ábrázolásmódra utalhat (Ltsz. 2794).

A gyűjteményben található botokon két típusú kígyóábrázolás jelenik meg. Az egyik esetben a kígyó mint szarvasra támadó állat jelenik meg (Ltsz. 1730), másik esetben a bot szárán körbecsavarodó kígyóként (Ltsz. 1729, 3075). Ez utóbbinál a kígyó szemét fémszegek jelzik, testét farkasfogas díszítés ékíti. *A pásztor a botra legszivesebben a körültekeröző kígyót faragja... a botra azért a kell kígyó, mert az már messziről látszatós* (Malonyai 1911: 116).

A további állatábrázolások száma elenyésző: farkas (Ltsz. 1729), kakas (Ltsz. 2061), kecske (Ltsz. 2098), medve (Ltsz. 1730), mókus (Ltsz. 1730), őz (Ltsz. 1729) egy alkalommal; ló (Ltsz. 2642, 2654), madár (Ltsz. 2534), nyúl (Ltsz. 1719, 1730) és pillangó (Ltsz. 1729, 1730) két alkalommal jelenik meg a pásztorbotokon. Mindezek karcolással, laposfaragással, illetve fémlemez díszítéssel kerültek a botok felületére.

Az asztrális elemeket a Nap mellett a Hold (Ltsz. 1730) és a csillagok (Ltsz. 1575) jelentették, ezek jelentős szerepet kaptak a pásztor térben való tájékozódásában, így helyük indokolt. Dr. Xántus János szerint a népi faragók a Hold sarlóját rendszerint növekvő fázisban, vagyis D betű alakjában ábrázolták (Xántus 1976: 29).

Az épületek közül a templomot (Ltsz. 2534, 2867) és a házat (Ltsz. 2794) tartotta fontosnak ábrázolni a pásztor, ez egyrészt a védetségére, másrészt Istennek, a szentnek a jelenlétére utal, ezt csak tovább erősíti a kereszt gyakori jelenléte, amely védelmet biztosít a vándorló pásztor számára. A kereszt többféle variációban megjelenik a gyűjtemény pásztorbotjain. Számos példát találunk rá, az egyszerűbb formától a bonyolultig. A legegyszerűbb forma a véséssel vagy karcollással képzett keresztforma (Ltsz. 1600, 2644, 3673). Ezek mellett előfordulnak rajzolt (Ltsz. 2533, 2534), illetve farkasfogas díszítésből (Ltsz. 1728, 2908) kialakított keresztetek is. A pásztorbotokon a kereszt nemcsak önmagában megjelenő elem. Kereszthez gyakran társul szív, ennek egyik formája a kardokkal átszúrt szív (Ltsz. 2832), amelyből kereszt emelkedik ki, ez Krisztus keresztthalálára utal. Egy másik keresztábrázolás esetében is a kereszt – az előzőhöz hasonlóan – a szívből ered, viszont itt a szív két tulipánt foglal magába (Ltsz. 2795).

Díszítéstechnikailag két eljárás kombinációját mutatja a fémlemezről kialakított szív képe, amelyből szintén kereszt emelkedik ki. A kereszt fémszegecs-karcolt díszítmény, ehhez illeszkedik a szegekkel rögzített fémlemez szívébrázolás (Ltsz. 2789).

Egy következő, ehhez az ábrázolástípushoz rokonítható kép szintén a szívből kinövő keresztet mutatja, de itt már a szívben felirat jelenik meg, Krisztus keresztjének felirata (IHS) (Ltsz. 2655). Az IHS felirat jelenlétére még számos példát találunk, leggyakrabban a kiírt táblák mintasorai közé, a bot készítőjének vezeték- és keresztneve közé kerül ez a rövidítés (Ltsz. 2896), de az is előfordul, hogy a felirat kereszttel társítva, a bot gömbszerűen kialakított markolatára kerül (Ltsz. 2896).

A keresztmotívumnak egy másik előfordulása a szívbe zárt kereszt (Ltsz. 1728, 2794), amelynek megjelenítésében szintén szerepe van a farkasfogas díszítésnek. A rajzolt keresztminták között találunk fenyőágakkal ellátott keresztet is, amely valójában duplakereszt (Ltsz. 2534). További keresztábrázolás keresztfa (Ltsz. 2909, 2867), sírhant, sírkő (Ltsz. 2534) kapcsán jelenik meg, de egy pásztorbot esetében megfigyelhetünk fenyőfa tetején elhelyezett keresztet is (Ltsz. 2877). A kereszt jelenlétéhez társul a templom, illetve lakóépület ábrázolása, ugyanis mindkettő tetején kereszt figyelhető meg (Ltsz. 2534, 2867).

Sűrűn ábrázoltak pásztoraink templomot, és emellett a leggyakoribb motívum a régi magyar címer (Barna 1989: 57). A címerábrázolás nem

áll távol a gyűjteményben található pásztorbotoktól sem, itt három pásztorboton figyelhető. A minta karcolással, illetve véséssel került a botokra és szerkezetében hasonló képet mutat. Természetesen a címer esetében is megtaláljuk a keresztet. Érdekes módon míg az egyik boton a címeren megjelenő korona tetején jobbra dől a kereszt (Ltsz.1796), addig egy másik boton, amely két címerábrázolást is mutat, az egyik kereszt jobbra, a másik pedig balra dől (Ltsz. 2909).

A botokon nagyon gyakori a keresztábrázolás kapcsán már említett szív is. Azon túl, hogy kereszttel társítva is megjelenik, még számos formában előfordul. A szív esetében két lényeges ábrázolástípust lehet elkülöníteni: ezek közül az egyik az, amikor a szív vallásos tartalommal van telítve, a másik pedig, amikor a szív a boldogságot vagy fájdalmat adó/okozó szerelem jelképe. Példával szolgálva: a kardokkal átszúrt vérző szív (Ltsz. 2534, 2683) önmagában lehet a szerelem jelképe, azonban hogyha ugyanehhez a motívumhoz kereszt is társul (Ltsz. 2832), akkor azt már Krisztus kínszenvedésének szimbólumaként is értelmezhetjük.

A szívábrázolásnak egy másik típusa, amely már csupán a szerelemhez, szeretethez köthető, hasonlóságot mutat a már előzőekben ismertett halábrázolással, ahol a *hal a halban* motívum jelenik meg. Ebben az esetben az ábrázolt szív többszörösen szívet foglal magába (Ltsz. 2783, 2867, 2898), ez az egymáshoz tartozásra, a kölcsönös szeretetre, szerelemre utalhat.

A természetből vett növénystilizációk csak nagyon nehezen hatolhattak be a geometrikus elemek közé, ezek általában leszorultak a táblák sorai közül alább, a bot hengeres részére, mint másodlagos felületre (Balaskó 1999: 24).

A virágábrázolásokat vizsgálva nem figyelhetünk meg egységes képet. A naív művészet példáját abban is nyomon követhetjük, hogy a botokon megjelenő virágok néhol hiányosságokat mutatnak. Az ábrák alapján nem mindig azonosítható be, hogy éppen milyen virágot akart ábrázolni a bot készítője. A virágábrázolások közül kiemelkednek azok, amelyről egyértelműen megállapítható, hogy milyen növényt mutatnak. Ilyen például az tulipán, az őszirózsa, a gyöngyvirág vagy az ibolya.

A szabadrajzú virágok közül a tulipán (Ltsz. 2651, 2652, 2654, 2683, 2830, 3256) és a rózsa, őszirózsa (Ltsz. 1377, 1564, 2683) a legjellemzőbb, ezeknek önmagukban, valamint cserépben való megjelenítése egyaránt ismeretes.

A tulipán a magyar népművészetben a talán leggyakrabban megjelenő virág: kályhacsempéken, festett ládákon, szerelmi ajándékokon, kapuzábékon stb. egyaránt megjelenik. A virágok általában a szalagdíszes táblák alá, a bot szárára kerülnek, legtöbb esetben helyük nincs pontosan meghatározva, a pásztor közvetlen környezetének egyéb elemeivel (állataival, növényeivel) együtt vannak megjelenítve.

Arra is találunk példát, hogy a különféle virágábrázolások nem a szalagdísz alá, hanem a kiírt táblák elemei közé kerülnek. Néhol egy-egy virágfej kiegészíti a mintasort (Ltsz. 2830), de az is előfordul, hogy egy-egy virágfejből egész mintasor van kialakítva. Ez leginkább a tulipán ábrázolásánál figyelhető meg (Ltsz. 1564, 2655, 2796). Egy másik, kiírt táblákra kerülő virágábrázolás indaszerűen halad végig a boton (Ltsz. 3075).

A virág edényben, cserépben való ábrázolása nem csupán a székelyföldi botokra jellemző. A dunántúli pásztorfaragáson is gyakori az olaszkoros virágra emlékeztető, különböző formájú edénybe helyezett stilizált virágszál vagy virágcsokor. Ezek a virágcsokrok főként a barokk által közvetített hatásokra vezethetők vissza (Manga 1972: 65).

A cserépben megjelenített virág lehet tulipán (Ltsz. 1563, 1728, 2683, 2867, 3673) vagy rózsa (Ltsz. 1728, 2867), de ezek mellett olyan stilizált virágformák is megjelennek, amelyeket nem lehet egyértelműen meghatározni (Ltsz. 2777).

A tulipán és rózsa mellett másfajta virágok is megjelennek, mint pl. a gyöngyvirág (Ltsz. 1564, 1565, 3256) vagy a hóvirág (Ltsz. 2794). További növényi elem a falevél (Ltsz. 2533, 2652, 2783, 2908), a fenyő (Ltsz. 2652, 2794) és a lóhere (Ltsz. 2654), de ide tartoznak a különböző gyümölcsábrázolások, mint pl. a körte (Ltsz. 2783) vagy a cseresznye (Ltsz. 2533). Ezen kívül számos példát találunk faábrázolásra (Ltsz. 2533, 2651, 2685, 2777, 2877), ennek egyedí példáját mutatja a napkorongból kinövő fa képe (Ltsz. 1729).

Érdekes módon a pásztor nemcsak környezetének elemeit tartotta fontosnak ábrázolni, hanem gyakran saját magát is láttatni kívánta. Ebben a cselekedetében a pásztori öntudat mutatkozik meg. Amellett, hogy rávéste, rákarcolta nevét a botra szabadrajzú elem formájában, karcolással a nyáját őrző, kutyája társaságában tartózkodó pásztor alakját is megjelenítette.

A pásztorok gyakran ábrázolták saját magukat, más pásztorokat, állataikat, a pásztorok körében népszerű betyárokat (Hofer 1979: 13). A

pásztorművészetet más népművészeti formáktól éppen a figurális ábrázolásmód különbözteti meg.

A gyűjtemény darabjain a pásztor botjára támaszkodó, kutyája vagy a jószág közelében tartózkodó, fején kalapot viselő alakként jelenik meg. Ilyen ábrázolás 6 boton található (Ltsz. 1601, 2534, 2832, 2908, 3117). Egyéb, emberalakot mutató ábrázolás ritka, csupán a rajzolással díszített botokon figyelhetők meg további emberalakok: ezek között látható önmagában álló emberi fej, templom előtt megjelenő alak, kezében szélforgót tartó alak, valamint épület előtt tartózkodó figurák. Ezek esetében a bot készítője ráírta a botra egy-egy személynek a foglalkozását is (Ltsz. 2534).

Következtetések

Mint láthattuk, közelebről megvizsgálva egy-egy pásztorbotot igen változatos képet kapunk. A sokszínű ábrázolási technika által motívumok sokaságát látjuk megjelenni, amelyek egységben helyeződnek el. A pásztorbotokon megjelenő elemek alapján következtethetünk a faragó pásztor vallásosságára is. A vallásosságot tükröző elemek a keresztt-, szív-, illetve templomábrázolásban mutatkoznak meg. Emellett a vizsgált feliratok, szimbólumok alapján az a következtetés is levonható, hogy a gyűjtemény szinte kizárólag magyar, székely etnikumú pásztorok botjait tartalmazza. Csupán néhány esetben találunk román személynevet a botok felületén. Ez is azt támasztja alá, hogy korábban Csík vidékén a pásztorokodást végző személyek egy-egy katolikus falu társadalmából kerültek ki, tehát nem volt szükség arra, hogy a közösségek távolról jött, esetleg más etnikumú pásztorok munkáját vegyék igénybe. Az etnikai behatárolhatóság mellett magyar identitástudat, nemzeti érzés jelképei is megjelennek egyes pásztorbotokon, ennek legnyilvánvalóbb példái a magyar címerábrázolások. Mindezek mellett a pásztor művészi érzéke is megmutatkozik a pásztorbotok mintáinak vizsgálata során. A fentebb ismertetett változatos díszítési technikák mind azt bizonyítják, hogy a különböző díszítő eljárások kombinációja által a faragó pásztorok még színesebbé, még díszesebbé próbálják tenni a botokat. Az a beléltetés, amelynek során geometrikus elemek vagy egyéb összetevők jelentéssel bíró díszítményekké válhatnak, szintén a pásztor leleményességéről, fantáziájáról tanúskodnak (pl. az állatfej alakú markolatok). Egy-egy bot díszítéséről élet- és természetszeret,

harmónia sugárzik. Előbbi magában a díszítményben jelenik meg, hisz a faragó pásztor leggyakrabban a természet elemeit ábrázolja (változatos állat- és növényábrázolások), a bot felületén való elhelyezésük pedig egységes képet mutat, harmóniát tükröz.

Adatközlők

- 1) Fazakas Árpád, egykori juh- és marhapásztor (Csíkmadaras), született 1942. május 20-án.
- 2) Ördög Antal, marhapásztor (Csíkmadaras), született 1941. május 3-án.
- 3) Péter Dénes, egykori juhász (Csíkmadaras), született 1940. június 20-án.
- 4) Török Csaba, fafaragó (Csíkszereda), született 1962-ben.

Szakirodalom

BALASKÓ Nándor

1999 A csíkmenasági fafaragás. *Művelődés* LII. (4) 18.

1999 *Az írott pálca*. In: SELMECZI KOVÁCS Attila (szerk.): *Csíkménaság népművészete*. Néprajzi Múzeum, Budapest.

BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula

1979 *Magyar Néprajz*. Corvina Kiadó, Békéscsaba.

BARNA Gábor

1989 *A pásztorok művészete*. In: *Hajdú-Bihar megye népművészete*. Európa Könyvkiadó, Budapest.

BÁTKY Zsigmond – GYÖRFFY István – VISKI Károly

é. n. *A magyarság néprajza. Tárgyi néprajz* I. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

BENEDEKFALVI Luby Margit

é. n. *Fogyó legelőkön*. Atheneum kiadás, Budapest.

BOROSS Marietta

2001 *Népművészet*. Képzőművészeti kiadó és nyomda, Budapest.

CZAGÁNY Lajos

1985 *A fa díszítő faragása*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.

- GYÖRFFY István
1983 Adatok Bagol András botfaragó munkásságához. *Ethnographia* 94. (3) 423–431.
- HERMAN Ottó
1980 *Halászélet, pásztorkodás. Válogatott néprajzi tanulmányok*. Gondolat, Budapest.
- HOFER Tamás
1979 *fafaragás* szócikk. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* II. F–Ka. Akadémiai Kiadó, Budapest, 13.
- IMREH István – PATAKI József
1992 *Kászonszéki krónika. 1650–1750*. Európa–Kriterion Könyvkiadó.
- KARDALUS János
1980 Virágos fafaragás. *Művelődés* XXXIII. (8–9) 55.
- KISGYÖRGY Zoltán
1977 Máthé Ferenc írókése. In: SERES András (szerk.): *Népi mesterek*. Kovászna megye Művelődési és Szocialista Nevelési Bizottsága a Népi Alkotások és Művészeti Tömegmozgalom Kovászna megyei Irányító Központja, Sepsiszentgyörgy.
- KÓS Károly, dr.
1979 *Eszköz, munka, néphagyomány*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- KOVÁCS Dénes
1954 *Írott botok és guzsalyak mintái* I. Csíki Múzeum, Csíkszereda.
- KOVÁCS Ilona
1980 Magyar pásztorművészet. Kiállítás a Néprajzi Múzeumban. *Ethnographia* XCI. (2) 287–288.
- KOVÁCS Ilona, S.
1977 *Magyar pásztorművészet*. Néprajzi Múzeum, Budapest.
1987 Bagol András faragópásztor. *Ethnographia* 97. (1) 101–112.
- MALONYAI Dezső
1911 *A magyar nép művészete*. III. *A Balaton vidéki magyar pásztornép művészete*. Franklin-társulat – Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Budapest.
- MANGA János
1976 *Magyar pásztorfaragások*. Corvina Kiadó, Békéscsaba.
- SÁNDOR Ildikó
é. n. [1976] *Famunkák és faragások*. Népművészetek Háza, Szentendre.

SZABADFALVI JÓZSEF

2001 *juhtartás*. In: PALÁDI KOVÁCS Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz*. II. *Gazdálkodás*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 728.

SZABADFALVI József – DIÓSZEGI Vilmos

1987 *pásztorkodás* szócikk. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* IV. *N–Szé*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 204.

SZÁMADÓ Ernő

1972 *Pásztorművészet*. *Művelődés* XXV (8) 40.

SZATHMÁRI Ferenc

1995 *Népi fafaragás*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

TÉGLÁS Gábor

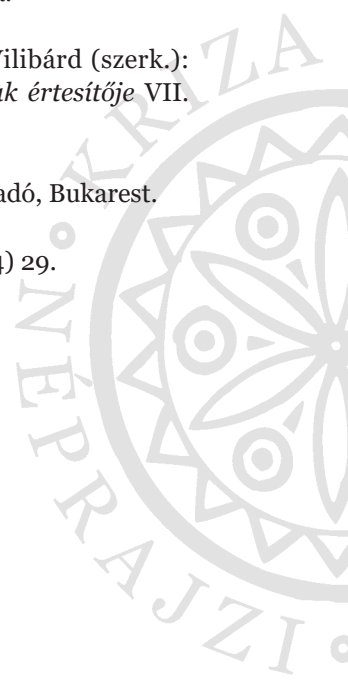
1906 *Hunyad megyei fafaragás*. In: Dr. SEMAYER Vilibárd (szerk.): *A Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának értesítője* VII. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 127.

VÁMSZER Géza

1977 *Életforma és anyagi műveltség*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

XÁNTUS János, dr.

1976 *Egy pásztorbot a csillagász szemével*. *Művelődés*. (4) 29.

1. melléklet

A pásztorbotok származási helye a leltárkönyv adatai alapján

	Helység	Darabszám	Leltárszámok
1.	Hely nélkül	15	384, 1342, 1465, 1687, 1688, 1738, 1739, 2682, 2683, 2684, 2783, 3040, 3117, 3303, 3673
2.	Csíkmenaság	14	1718, 1719, 2766, 2767, 2877, 2894, 2895, 2896, 2897, 2897b, 2898, 2899, 2900, 2991
3.	Csíkshintimre	12	1563, 1564, 1565, 1574, 1575, 1598, 1599, 1600, 1601, 2145, 2893, 3256
4.	Csíkshintamás	8	2652, 2653, 2654, 2794, 2795, 2796, 2907, 2908
5.	Csíkjenőfalva	7	2648, 2651, 2655, 2656, 2830, 2831, 2832
6.	Csíksereda	6	1729, 1730, 2534, 2535, 3115, 3116
7.	Csíkkozmas	6	1436, 2776, 2777, 2778, 2779, 3041
8.	Gyimesfelsőlok	5	2424, 2786, 2787, 2788, 2789
9.	Csíkdanfalva	4	1796, 2891, 2904, 2909
10.	Csíkrákos	4	1728, 2642, 2643, 2644
11.	Csíkshintdomokos	3	2235, 2685, 2686
12.	Gyimesközéplak	3	1333, 1377, 3075
13.	Csíkshintgyörgy	3	2769, 2770, 2771
14.	Lázárfalva	2	2061, 2355
15.	Csíkmadaras	2	2867, 2892
16.	Kászonyjakabfalva	2	1717, 2411
17.	Codreni	1	385
18.	Marosfő	1	2533
19.	Csíkcsomortán	1	2192
20.	Székelyudvarhely	1	3283
21.	Gyimes	1	1731

A pásztorbotok származási helye a boton megjelenő felirat alapján

	Helység	Darabszám	Leltárszámok
1.	Hely nélkül	91	
2.	Csíkmenaság	3	1719, 2991, 3115
3.	Csíkjenőfalva	3	2830, 2831, 2832
4.	Csíkmadaras	1	2892
5.	Csíkkozmás	1	1436
6.	Hegyesbükk (Csíkszenttamás)	1	2796
7.	Sűrű (Csíkzsögöd)	1	3116

2. melléklet

A pásztorbotok készítési ideje a rajtuk megjelenő datálás alapján

Évszázad	Évtized	Év	Darabszám	Leltárszám
XIX.	1810-es évek	1818	1	2795
XX.	1920-as évek	1925	1	3075
XX.	1930-as évek	1932	1	3115
		1933	1	3116
		1934	1	2534
		1937	1	1718
XX.	1940-es évek	1941	2	1465
				2651
		1943	1	2533
		1944	1	2061
		1948	1	2877
XX.	1950-es évek	1949	1	2831
		1951	1	2896
		1952	3	1796
				2796
		1953	1	2909
1959	1	1730		
XX.	1960-as évek	1960	1	1729
		1961	1	2991
		1962	1	2652
		1963	1	2654
		1964	3	1575
				1333
		1719		
		2655		
XX.	1960-as évek	1965	1	3117
		1966	3	1728
				2891
				2899
		1967	2	1377
				2867
		1968	3	1598
				1599
		2683		
1969	2	2898		
		2900		

Évszázad	Évtized	Év	Darabszám	Leltárszám
XX.	1970-es évek	1970	3	1563
				2642
				2892
		1971	2	1717
				2832
		1972	1	3303
		1974	3	2777
				2789
				2794
1976	1	2783		
1977	1	2685		
1978	1	2830		
XX.	1980-as évek	1981	1	3673
Datálatlan			52	...
Összesen			101	

3. melléklet

A pásztorbotok feliratai

	Felirat	Leltárszám
1.	BALLA ISTVÁN 1965 VIII 3 GYÖRFY IMRE IRTTA 1970 JULJUS. 11ÉN	3117
2.	FERENCZES KÁROLY 1951 IV. Ho 31., Markolaton: IHS felirat	2896
3.	GERGELY DEMETER 1981.	3673
4.	KASZA PÉTER 1974	2777
5.	L I	2653
6.	GÁBOR KÁROLY 1925/1979	3075
7.	PÉTER DÉNES 1967 X. 17	2867
8.	E PÁCA A KERESZTES JÁNOSÉ 1971	1717
9.	BORBÉLY ISTVÁN ÍRTAM 1969 VIII.h 19-ÉN	2900
10.	SZOPOS ISTVÁN SUGÁR LAJOS	3256
11.	VAIDESI ION 1934 IV 24 NICULAE CHINDEA, CONDUCTĂR, CIOBAN	2534
12.	MÁKA MIHÁLY CSINÁLTA TF.	2907
13.	BORS LAJOS 1937	1718
14.	B K	2644
15.	IRTA KEDVES JÓZSEF 1964 V. HO 16ÁN	1333
16.	BOTH GÁBOR CSÍK MENASÁG 1964	1719
17.	ÍRTA HAJDÚ JÁNOS 1964 V.21 HJ	2655
18.	RESZEG LAJOS PÁLL FERENC 1970	2642
19.	BERSZÁN JÁNOS MÁJUS 6.ÁN 1818	2795
20.	KK	3041
21.	SILLÓ EMIL IRTA 1974	2789
22.	GYÖRFY IMRE IRTTA 1970 JULIUS 11EN	1563
23.	IR SZAKALI FERÉ 1952 VIII HO 28 A JOHOK MELET HEGYES BÜKBE	2796
24.	KOVÁCS ÁRPÁD 1948 VII. 19 A.L. A.J.	2877
25.	JUHÁSZ BOJTÁR SZÜLETET 1935 SILLÓ IMRE 1953	1730
26.	FERENC GYULA 1932-BEN Menaság	3115
27.	BORBÉLY JÓZSEF 1969 ÍRTAM VI HO 30ÁN	2898
28.	N M 1941	2651
29.	BORBÉ LAJI IRTA 1960 V, HO 9ÉN MENASÁGI	2991

	Felirat	Leltárszám
30.	1944	2061
31.	CSINÁLTAM 1968 VÁRADY + GERGELY	2683
32.	M.... JÓZSEF 1967 VIII 30	1377
33.	JENŐFALVI SZENTES ANDRÁS ÍRTA 1971	2832
34.	BORBELY JOZSEF IRT 1966 IV hó 29ÉN	2899
35.	B. I. Bodo Péter 1974	2794
36.	BÁLINT FERENC 1961 III	2652
37.	FARKAS ISTVAN 1959 FARKAS ISTVAN FERENC IMRE DARO ISTVAN	1729
38.	SzoPOS ISTVAN	1564
39.	SzoPOS ISTVAN	1565
40.	EMLÉK SÁROSI ERZSIKÉNEK P + G 1966 VIII hó 4ÉN IP	1728
41.	1963	1575
42.	1943 Kulcsár Illés, PF, PÉTER SÁNDOR (3x), PS, Forik Pisti 1953, VAJDOS PÉTER, FÓRIKA ANDRAS 1952, VAJDOS PÉTER BOTA, FM 1947, Chind, SZÓCS MIHÁLY, DEZSO, Khindea Mihail 1947	2533
43.	MOLNÁR PÉTER 1976 V 5 (a fejen található)	2783
44.	BIRO JEREMIÁS, CSIKJENOFALVI 169 Hsz 1978	2830
45.	MI OI MÁ BA Molnár 1962	2654
46.	SALA ISTVAN 1966	2891
47.	1977 III 15 MT	2685
48.	BB BJ IRTA 1952 BE VII HO 13ÁN RA 19	2909
49.	KESZITETE JANOS PAL1952 Ben, 1953 JP	1796
50.	SALAMON JÁNOS MADARAS 1970	2892
51.	Bogdán Benedek Kozmás	1436
52.	ANTAL SÁNDOR 1968	1598
53.	MÁRIA, ERNŐ, ZSÓFIA 1977 GYENGE LÁSZLÓ CSÍKJENŐFALVI 49 8 Ho A	2831
54.	DÁNÉL KÁROLY MÁJUS 13ÁN DÁNÉL KÁROLY 1941 május ho 12-én	1465
55.	IRTA ERDELY IMRE SZEPTEMBER 20ÁN 1972 IX.HÓ 20ÁN	3303
56.	FERENCZ GYULA 1933-ben SŰRŰben	3116
57.	1968	1599
58.	BALINT ANTAL	2897b